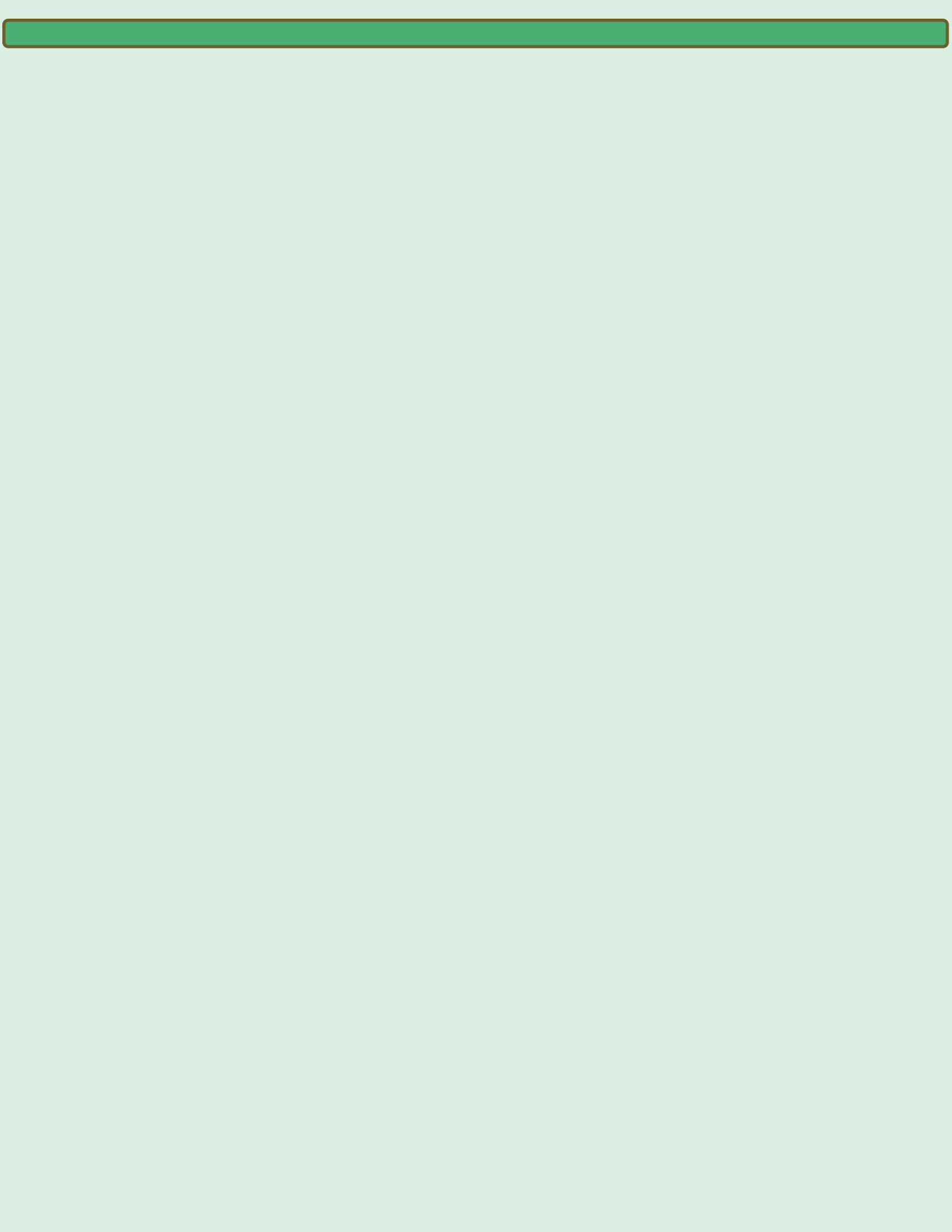

Анализа на влијанието и можностите за примена на зелени практики во ромските заедници во Северна Македонија

Содржина

Вовед	3
Цел на анализата	6
ЗЕЛЕНАТА ЕКОНОМИЈА ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА	7
Примери на еколошки практики во домот	10
Зошто е важно одржливото живеење	11
Методологија	15
Анализа на податоците	20
Резиме и заклучоци	29
Резиме	29
Заклучоци	29
Препораки	30
Препораки до ромските семејства	30
Препораки до владините институции и релевантни чинители	30
Предлог-политики за унапредување на зелени практики во Северна Македонија	32
Предлог 1: Засилување на обврската и практичноста на селектирање отпад во домаќинствата	32
Предлог 2: Социјално-ориентирани мерки за енергетска ефикасност	32
Предлог 3: Јакнење и интеграција на зелени површини во урбаното планирање	33
Предлог 4: Инклузивни зелени мерки за ранливи заедници	33
Референци	35

Вовед

Ромските заедници во Северна Македонија живеат во услови кои често значително се разликуваат од останатиот дел на населението. Овие услови влијаат не само врз нивниот секојдневен живот, туку и врз нивното здравје, безбедност и можност за вклучување во одржливи практики.

Во урбаните ромски населби, честопати постојат големи инфраструктурни недостатоци. Многу домаќинства живеат во неформални или субстандардни куќи, изградени без соодветна урбанистичка планираност. Недостигот на канализација и уредено управување со отпад резултира со диви депонии во близина на домовите, што ја загадува почвата и водата и создава ризици од заразни болести. Дополнително, загадувањето на воздухот е значителен проблем – многу семејства се затоплуваат со нискоквалитетни горива како дрва и јаглен, а дел и со горење на отпадни материјали, што има сериозни последици врз респираторното здравје, особено кај децата и постарите лица. Урбаната гужва, недостатокот на зелени површини и ограничен пристап до чисто и безбедно комунално окружување ја влошуваат состојбата уште повеќе.

Во руралните ромски населби, предизвиците се различни, но подеднакво сериозни. Многу домаќинства немаат стабилен пристап до чиста вода за пиење и соодветни санитарии, што ја зголемува изложеноста на инфекции и болести. Енергетската сиромаштија е силно изразена – најголем дел од семејствата зависат од традиционални методи на греење и готвење со дрва или јаглен, што не само што ја загадува животната средина, туку предизвикува и опасност од внатрешно загадување во домовите. Децата, жените и повозрасните лица се особено ранливи на овие услови, што резултира со хронични болести, респираторни проблеми и општо послаб квалитет на живот.

Проблемот е дополнително усложнет од социјалната исклученост и сиромаштијата. Поради ниското ниво на образование, недоволен пристап до информации и ограничени можности за вработување, ромските заедници често не можат да инвестираат во подобрување на условите во своите домови или да применуваат одржливи практики, дури и кога тие би можеле да донесат долгорочни заштеди.

Така, ромските заедници се соочуваат со двоен товар:

1. Живеат во средини со високи еколошки и здравствени ризици.
2. Истовремено немаат доволен пристап до ресурси, поддршка и знаење за да се вклучат во зелени практики кои би можеле да ја подобрат нивната состојба.

Овој контекст укажува на потребата од целни мерки за интеграција на зелени методи и практики – како што се правилно управување со отпад, користење обновливи извори на

енергија, енергетска ефикасност во домовите и создавање на зелени јавни простори – со цел да се подобрат животните услови, здравјето и долгорочната социјална инклузија на ромските заедници.

Примената на зелени практики во ромските заедници треба да се разгледува низ повеќе аспекти – рециклирање, енергетска ефикасност и одржлив урбан дизајн. Овие три области се клучни не само за подобрување на животната средина, туку и за создавање поодржливи и поздрава секојдневие за жителите.

Во областа на рециклирањето, Северна Македонија бележи многу ниски резултати. Помалку од еден процент од вкупниот отпад се рециклира, а скоро целиот завршува на депонии. Ова ја става земјата на дното во Европа кога станува збор за управување со отпад. Сепак, постојат позитивни примери кои покажуваат дека со соодветни модели може да се постигнат значајни резултати. Така, преку автоматите на компанијата „Пакомак“ од 2021 година досега се собрани над 10 милиони шишиња и лименки, кои се рециклирани и искористени за нова амбалажа, со што е намалена емисијата на јаглерод диоксид за приближно 60 проценти¹. Овие практики можат да се применат и во ромските заедници, каде неформалното собирање и селекција на отпад веќе претставува значаен извор на приходи за многу семејства.

Кога станува збор за енергетската ефикасност, предизвиците се уште поголеми. Околу 61 проценти од домаќинствата во земјата сè уште се греат на дрва, а само околу 18 проценти имаат соодветна термичка изолација на домовите². Оваа состојба особено ги погодува сиромашните семејства, меѓу кои и ромските, кои во услови на енергетска сиромаштија се принудени да користат нискоквалитетни горива, па дури и отпад, што дополнително го загадува воздухот и го загрозува здравјето. Националната стратегија за развој на енергијата предвидува намалување на потрошувачката на енергија до 20,8 проценти до 2030 година, што отвора простор за мали, локално насочени програми за енергетска ефикасност во домовите на маргинализираните заедници³.

Во однос на одржливиот урбан дизајн, ситуацијата во земјата покажува дека само дел од општините активно работат на селекција и управување со отпадот. Еден позитивен пример е општина Прилеп, која успева да селектира и продаде околу 13.000 тони отпад годишно, што претставува речиси половина од вкупниот создаден отпад во општината⁴. Овој пример покажува дека со правилно планирање и системски пристап, дури и средини со ограничени ресурси можат значително да придонесат кон одржливо управување со животната средина.

¹ [North Macedonia citizens recycle 10 million bottles, tin cans in 3 years](#)

² [Country Update: North Macedonia - Energy Measures](#)

³ [Skills for green jobs in North Macedonia | ETF](#)

⁴ [The Mirage of Waste Recycling in North Macedonia](#)

Применето во ромските заедници, овие зелени практики не би имале само еколошки, туку и социјален ефект. Тие можат да придонесат за подобри услови за живеење, намалување на здравствените ризици и создавање нови можности за економска инклузија.

Цел на анализата

Оваа анализа се спроведува во рамки на проектот “Роми за зелена иднина“ и има за цел да се испита **влијанието и можностите за примена на зелени практики во ромските заедници во Северна Македонија**, со акцент на разликите меѓу урбаните и руралните средини.

Преку анализата ќе се настојува:

1. **Да се идентификуваат клучните предизвици** со кои се соочуваат ромските домаќинства во однос на животните услови, околината и здравјето – како што се управувањето со отпад, пристапот до контејнери, степен на еколошка свест и можности за промена на нивните навики .
2. **Да се утврдат постојните практики** што веќе се применуваат во заедницата (формално или неформално), како што е собирањето и селектирањето на отпад или користењето алтернативни начини на затоплување.
3. **Да се идентификуваат можностите за воведување зелени решенија**, кои би биле културолошки прифатливи, финансиски издржливи и реално применливи во ромските населби – на пример: мали проекти за енергетска ефикасност, заеднички иницијативи за рециклирање или создавање зелени јавни простори.
4. **Да се препознаат потенцијалите за вклучување на ромската заедница во одржливи економски активности**, како што е интеграцијата во циркуларната економија, формализирање на улогата на отпадниците и развој на зелено претприемништво.

Со оваа анализа се настојува не само да се утврди состојбата, туку и да се понудат конкретни насоки и препораки за политики и интервенции кои ќе придонесат за подобра животна средина, унапредено здравје и социјална инклузија на ромските заедници.

ЗЕЛЕНАТА ЕКОНОМИЈА ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Со стратегијата Европа 2020, Европската комисија го одреди правецот на Европската унија и даде акцент на паметниот, инклузивен и одржлив раст. Свкупната програма за развој во голема мера е заснована на принципите на одржливиот развој, односно на зелената економија, од која, пак, се очекува да креира работни места и да ја намали сиромаштијата со одржливо и одговорно управување со природните ресурси. Некои од поставените цели се:

- Намалување на емисијата на гасови кои го предизвикуваат ефектот на стаклена градина за најмалку 20% во споредба со нивоата од 1990 година.
- Зголемување на процентот на обновлива енергија во финалната потрошувачка на енергија за 20%.
- Движење кон 20 процентно зголемување на енергетската ефикасност.
- Зголемување на стапката на вработеност, така што 75% од луѓето на возраст од 20 до 64 години ќе имаат работа.
- Намалување на бројката на луѓе кои живеат на граница на сиромаштијата, и тоа најмалку за 20 милиони. Политиката на Европската унија само е одговор на многубројните предизвици со кои се среќаваат членките на ЕУ:
- Големиот притисок на ограничените ресурси со растечките економски активности во периодот од 2010 до 2050, економските активности ќе се триплираат и ќе создадат дополнителен економски притисок;

Граѓаните тешко и бавно ги менуваат животните навики – константната и растечка потрошувачка кај домаќинствата создава дополнителен притисок во потрошувачката на енергија, отстранувањето на отпад и емисиите на CO₂ ; во периодот од 1996 до 2012, и покрај економската криза, се бележи пораст на потрошувачката кај домаќинствата дури за 23%;

- Сè поголемата урбанизација и притисокот врз инфраструктурата на големите градови во кои живеат повеќе од 72% од вкупната популација на ЕУ, сè поголемото ниво на загадување на воздухот, бучавата, поголемата емисија на гасови кои го предизвикуваат ефектот стаклена градина, притисокот врз транспортот и отстранувањето на отпадот; во ЕУ - градовите испуштаат 69% CO₂ .

Некои од можните решенија и развојни насоки се:

- Модернизација на сивата инфраструктура⁵ која подразбира современ и паметен урбан дизајн и проектирање во согласност со принципите на одржливиот развој; на пример, колективен транспорт, и создавање мрежа на сигурни и удобни пешачки и велосипедски патеки.

- Создавање на мултифункционална зелена инфраструктура⁶ во градовите и во нивното непосредно опкружување; на пример, зелени зони од типот на дрвореди и паркови кои директно влијаат на чистотата на воздухот и на здравјето на граѓаните.

Паметни градови – употребата на паметни технологии и услуги, која се заснова на современи и иновативни комуникациски технологии во индустријата на рециклирање, следењето на начинот на кој се користат ресурсите, производството на енергија од обновливи ресурси, одржливиот превоз и др.

- Воведување нови и унапредување на постојните политики на заштита на животната средина и на природните ресурси, како што се: Директивата за екодизајн, Директивата за енергетско означување, Регулативата за означување на екопроизводите или Упатства за зелената јавна набавка⁷.

- Вклучување на општеството – преодот во одржливи градови бара промена во однесувањето; затоа градовите спроведуваат многубројни акции за подигнување на еколошката свест и поддржување на граѓанските акции и иницијативи, како што се:

⁵ Ива инфраструктура (eng. Gray infrastructure) означува - патишта, метроа, железници, згради и нивно редовно одржување.

⁶ Зелена инфраструктура (eng. Green infrastructure) е начин на соработка со природата којашто се постигнува и со која се постигнуваат општествени, економски и еколошки придобивки за урбаната популација, а вклучува филтрирање на воздухот, регулирање на температурата, намалување на бучавата, заштита од поплави и уредување на рекреативните зони.

⁷ Изворно: Ecodesign Directive, Energy Labelling Directive, Ecolabel Regulation и Green Public Procurement Communication.

заедничко користење на автомобилите, урбаното градинарство или акциите на заедничка потрошувачка⁸.

- Поддржување и поттикнување на иницијативите за намалување на отпадот преку Repair and Reuse (поправи и повторно користи) акции и претприемнички иницијативи.
- Поттикнување на производителите, особено на големите производствени компании да ги практикуваат принципите на зеленото производство, набавките да се транспарентни и доследни, да се користи екодизајн и низ промотивните активности да се влијае на обликувањето на зелените навики кај потрошувачите.

⁸ Заедничка потрошувачка (eng. Collaborative consumption) означува иницијатива низ која граѓаните/потрошувачите наместо поединечно купување производи, повеќе да се одлучуваат на заедничко користење преку ко-сопствеништво или изнајмување производи. На тој начин се намалуваат производите и продажбата, а потрошувачката се рационализира.

Примери на еколошки практики во домот

Живееме во време кога климатските промени се сè поочигледни, а природните ресурси стануваат сè поретки. Сепак, решенијата не секогаш бараат скапи уреди или радикални промени. Напротив, малите и свесни чекори кои секојдневно можеме да ги примениме во сопствениот дом имаат потенцијал да создадат значајна разлика за животната средина и за здравјето и благосостојбата на идните генерации.

Една од наједноставните и најдостапни практики е **рециклирањето**. Поделбата на отпадот по материјали – хартија, пластика, метал и стакло – бара минимално време и напор, но придонесува кон намалување на загадувањето и поефикасно користење на ресурсите. Дополнително, органскиот отпад, како остатоци од храна, може да се претвори во компост, што не само што ја намалува количината на отпад, туку создава и природно ѓубриво за градини и саксиски растенија.

Енергетската ефикасност е уште едно поле каде малите промени даваат големи резултати. Замена на обичните сијалици со LED светилки, исклучување на електричните уреди кога не се користат или искористување на природната светлина во текот на денот значително ја намалуваат потрошувачката на електрична енергија. Слично, внимателното користење на вода – преку пократки туширања, поправка на протекувања или вклучување на машините за перење само кога се полни – директно придонесува кон заштеда на еден од најважните ресурси.

Во борбата против прекумерното загадување со пластика, избегнувањето производи за **еднократна употреба** е клучно. Наместо пластични кеси, можат да се користат платнени; наместо шишиња или сламки за еднократна употреба – метални или стаклени алтернативи. Изборот на производи со помалку пакување не само што ја намалува количината на отпад, туку испраќа и порака за поддршка на поодржливи производни практики.

Во домот, еколошката свесност може да се прошири и преку употреба на **природни средства за чистење**. Сода бикарбона, оцет и лимон се едноставни и ефективни алтернативи на хемиските производи кои често го загадуваат воздухот и водата. Со нивна примена се намалува хемискиот отпечаток, без компромис во хигиената.

Одржливото купување е уште една практика со силно влијание. Изборот на локални и сезонски производи ги поддржува домашните земјоделци и го намалува потребниот транспорт, што пак значи помали емисии на штетни гасови. Купувањето во рефус и избегнувањето прехранбени производи со прекумерна амбалажа дополнително придонесуваат за заштита на околината.

Дури и во однос на **секојдневните навики околу облеката** може да се придонесе кон заштеда на ресурси: перење со ладна вода, природно сушење наместо употреба на машина и намалување на честината на перењето не само што штедат енергија, туку и го продолжуваат векот на облеката.

Сите овие примери покажуваат дека еколошкиот начин на живот не е луксуз или модерен тренд, туку реална потреба. Со мали и практични чекори што може веднаш да се применат, се создава поодржливо секојдневие, со придобивки за семејствата, за заедницата и за планетата.

Зошто е важно одржливото живеење

Денес, кога светот се соочува со забрзани климатски промени, губење на биолошката разновидност и исцрпување на природните ресурси, секојдневните избори што ги правиме имаат големо значење. Одржливото живеење претставува начин на живот кој настојува да ја намали штетата врз околината, а истовремено да го зголеми позитивното влијание врз природата и заедницата. Тоа може да биде преку намалување на отпадот, штедење енергија или поддршка на обновувањето на екосистемите. Со мали и свесни чекори, можеме да придонесеме за поздрава и побезбедна планета – и за нас, и за идните генерации.

1. Користење предмети за повеќекратна употреба

Пластиката за еднократна употреба е еден од најголемите загадувачи – завршува на депониите, во реките и морињата, штети на животинскиот свет и испушта токсини. Наместо тоа, можеме да избереме платнени кеси наместо пластични, да носиме шише за вода кое може да се полни, или садови за храна и прибор кои може повторно да се користат. Со вакви едноставни промени се намалува отпадот, се намалува побарувачката за пластика и се заштедуваат ресурси.

2. Намалување на потрошувачката на енергија во домот

Енергијата што ја користиме во голем дел доаѓа од фосилни горива, кои испуштаат стакленички гасови и придонесуваат за климатските промени. Со преминување на енергетски ефикасни LED светилки, исклучување на апаратите кога не се користат и поставување програмабилен термостат за рационално греење и ладење, значително ја

намалуваме потрошувачката. Овие практики не само што ја штитат животната средина, туку носат и директна економска корист преку пониски сметки за струја.

3. Прифатете регенеративни патувања и туризам

Регенеративниот туризам оди чекор подалеку од „одржливиот“ – неговата цел е не само да ја намали штетата, туку и активно да придонесе за обновување на природните и културните средини. Наместо да бидеме само посетители, можеме да бидеме дел од решението. Тоа значи да избереме сместувања и тури кои го ставаат зачувувањето во прв план и ја поддржуваат локалната економија. Сè повеќе бизниси добиваат еко-сертификати, со што се обврзуваат на позитивно влијание врз природата и учество во активности за реставрација на екосистеми. Туристите можат и директно да се вклучат – преку чистење на плажи, садење дрвја или учество во локални иницијативи. На овој начин, дестинациите што ги посетуваме остануваат подобри отколку што биле пред нашето доаѓање, со зајакнати заедници и обновени екосистеми.

4. Изберете исхрана базирана на растенија

Храната што ја консумираме има огромно влијание врз животната средина. Производството на месо и млечни производи бара значително повеќе ресурси – вода, земјиште и енергија – и произведува поголеми емисии на стакленички гасови. Намалувањето на месото во нашата исхрана, дури и преку мали промени како „понеделници без месо“ или зголемување на бројот на растителни оброци неделно, може да има силен ефект. Поддршката на локални органски фарми и изборот на сезонски производи дополнително ја намалуваат потребата од транспорт и преработка, што исто така значи помалку загадување. Со ова не само што се намалува влијанието врз климата, туку се поттикнуваат поздрави и поодржливи навики во секојдневието.

5. Засадување автохтони дрвја за обновување на екосистемите

Дрвјата се едни од најмоќните сојузници во борбата против климатските промени. Особено автохтоните видови, кои се природно приспособени на локалната средина, играат клучна улога во обновувањето на биолошката разновидност и складирањето на јаглерод. Засадувањето дрвја во сопствениот двор, учество во локални иницијативи или поддршка на програми за пошумување со автохтони видови придонесуваат за создавање поотпорни екосистеми. Овие дрвја обезбедуваат храна и засолниште за дивиот свет, ја подобруваат почвата и водата и помагаат да се ублажат климатските промени. Со вакви мали акции, секој може да остави траен позитивен белег врз природата.

6. Намалете ја употребата на вода

Водата е еден од највредните ресурси што ги имаме, а нејзината рационална употреба е клучна за иднината. Секое капење вода од неисправна чешма или предолго туширање претставува непотребно трошење, но и дополнителен притисок врз локалните водни ресурси и системите за нивна обработка. Со едноставни навики – како поправка на

протекувања, користење тушеви и славини со слаб проток и исклучување на чешмата при миенење заби или садови – може да се заштедат стотици литри вода месечно.

Дополнително, собирањето дождовница за полевање градина или користење прекривка за задржување на влагата во почвата придонесува за поефикасно користење на ресурсите. Намалувањето на потрошувачката на вода значи и намалена потреба од енергија за нејзина дистрибуција и преработка, со што директно се поддржува и локалната животна средина.

7. Поддржете одржливи и еко-свесни брендови

Нашите потрошувачки избори имаат моќ да ја обликуваат економијата. Кога ги поддржуваме брендовите и бизнисите кои вложуваат во етички и еколошки практики, ние испраќаме порака дека одржливоста е приоритет. Ова може да се постигне со избор на производи со сертификати како фер-трговија, органска ознака или B Corp, или со купување од локални и етички продавници. Наместо да купуваме многу, важно е да инвестираме во квалитет и да избегнуваме импулсни набавки. Така се намалува експлоатацијата на природните ресурси, се поттикнуваат одговорни индустриски практики и се пренасочува пазарната побарувачка кон поодржливи решенија.

8. Компостирајте го отпадот од храна

Остатоците од храна на депониите создаваат метан – еден од најмоќните стакленички гасови. Наместо да завршат како отпад, тие можат да станат вреден ресурс преку компостирање. Со поставување корпа за компост дома или приклучување кон локална програма за компостирање, остатоците како лушпи од овошје, зеленчук, талог од кафе и градинарски отпад можат да се претворат во хранлива материја за почвата. На овој начин, не само што се намалува количеството отпад и емисиите на метан, туку и се создава природно ѓубриво кое ја подобрува структурата и плодноста на земјата. Компостирањето е едноставен, но моќен начин да се придонесе кон циркуларна економија и поодржливи заедници.

9. Применувајте ги „Трите Р“: Намали, повторно искористи, рециклирај

Оваа едноставна, но моќна хиерархија е основа на одговорното управување со отпад. „Намали“ значи да купуваме само она што навистина ни е потребно и да избегнуваме производи со прекумерна амбалажа, додека изборот на квалитетни и подолготрајни производи дополнително го намалува отпадот. „Повторна употреба“ е начин да им се даде нов живот на предметите – стаклените тегли можат да станат садови за складирање, а оштетените предмети често можат да се поправат наместо да се заменат. „Рециклирај“ се однесува на правилно селектирање и предавање на отпадот според локалните упатства. Со оваа практика не само што се намалува количината на отпад што завршува на депониите, туку се заштедува енергија и се намалува потребата за нови суровини.

10. Компензација на јаглеродниот отпечаток преку позитивни климатски дејства

Иако некои емисии – како оние од патувања или употреба на електрична енергија – се тешко целосно да се избегнат, тие можат да се неутрализираат преку поддршка на климатски позитивни иницијативи. Првиот чекор е пресметка на сопствениот јаглероден отпечаток преку достапни онлајн алатки. Потоа, може да се вложи во проекти за пошумување, обновување на биолошката разновидност или развој на обновливи извори на енергија. Таквите активности не само што го намалуваат количеството CO₂ во атмосферата, туку и ја зајакнуваат биолошката разновидност и отпорноста на екосистемите.

Моќта на малите промени

Одржливиот живот не значи совршенство – туку постојан напор и свесни избори. Секој од овие десет чекори претставува практичен начин да се намали сопствениот еколошки отпечаток и да се придонесе за поздрава планета. Најдобро е да се започне со една или две промени што најмногу одговараат на вашиот животен стил и постепено да се надградуваат. Дури и малите прилагодувања денес можат да создадат голема разлика утре – во борбата против климатските промени, заштитата на биолошката разновидност и изградбата на поодржливо општество.

Методологија

За потребите за спроведување на Анализата за влијанието и можностите за зелени практики во ромските заедници беше изготвена посебна методологија за нејзина реализација. На почетокот се разви соодветна методологија за испитување на можностите за зелени практики во ромските заедници. Следно беше подготовката на прашалник, како и изведба на целокупната анализа на можностите за зелени практики во ромските заедници во Пелагонискиот и Скопскиот Регион.

Опфатот на активности беше:

- а) Развој на методологија за анализата;
- б) Подготовка на драфт прашалник и спроведување на пилот анализа со 10 ромски семејства;
- в) Подготовка на финален прашалник и спроведување на анализа, со опфат од 43 ромски семејства;
- г) Организација и изведба на теренски посети и телефонски интервјуа;
- д) Анализа и обработка на собраните прашалници; и
- ѓ) Подготовка на извештај со заклучоци и препораки од истражувањето.

Анализата е спроведена во повеќе последователни чекори со цел да се обезбедат релевантни и веродостојни податоци.

Истражувањето започна со правење на листа на ромски семејства од Пелагонискиот и Скопскиот регион, по што следеше контактирање и запознавање на семејствата со проектот и целта на истражувањето. Првично беше изготвена информација за проектот и целите на анализата која се испрати до сите потенцијални семејства. Потоа следеше нивно контактирање и закажување средби.

За целите на анализата беше изготвен прашалник (прилог 1) кој се користеше за анкетирање на ромските семејства. Прашалникот беше изготвен од страна на експерти во соработка со проектниот тим на Сумнал кои имаат поблиски контакти и знаење за локалните еколошки проблеми и предизвици во одржување на зелени практики. Во него беа опфатени сите сегменти кои се однесуваат на реалните потреби на ромските семејства за подобрување на нивните еколошки навики, одржување на чиста и зелена околина, како и предизвиците со кои се соочуваат. Анкетниот прашалник содржеше прашања од затворен

тип каде имаше опција да се одговори со заокружување на одговор да или не; и прашања каде имаа можности да селектираат повеќе од понудените одговори.

Целна група на анкетниот прашалник, поточно испитаниците кои беа предмет на испитување, а со тоа и опфатени со прашалникот, беа ромски семејства од Пелагонискиот и Скопскиот регион. Предностите од овој тип истражување, персонално интервју или теренска анкета може да се согледаат во следново: (1) флексибилност на интервјуто, (2) контрола врз ситуацијата, (3) висока стапка на спроведени анкети, и (4) можност за собирање на дополнителни информации.

Со прашалникот/анализата беа опфатени 14 прашања поделени во два дела:

- Општ дел, со основни прашања и информации за испитаниците (лични податоци, возраст, сектор, пол.).
- Вториот дел се состоеше од прашања поврзани со: пристап до контејнери и навики во отстранување и селекција промена на зелени практики во домот, состојба и проблеми во животната околината во која живеат, на отпадот, потреби од подигнување на свеста и вклучување во зелени акции.

На почетокот беше спроведена пилот анализа со **10** семејства од ромската заедница. Целта на оваа фаза беше да се провери разбирливоста и прилагоденоста на прашалникот, земајќи ги предвид различните нивоа на писменост, културолошки особености и секојдневниот контекст на заедницата. Врз основа на добиените сознанија, прашалникот беше ревидиран и финализиран за поширока примена.

По пилот фазата, финализираниот прашалник беше применет кај уште 43 семејства во урбани и рурални ромски населби. На тој начин вкупно беа опфатени **53** семејства, што овозможи поширока слика за состојбата и предизвиците.

Со цел да се овозможи поголема достапност и учество, прашалникот беше администриран преку три различни канали:

- **На терен** – директни средби лице-в-лице во заедниците.
- **Телефонски интервјуа** – за семејства кои беа тешко достапни физички.
- **Онлајн пополнување** – за оние што имаа пристап и можност да одговорат дигитално.

Добиените податоци беа систематизирани, квантитативно анализирани за основните трендови и дополнети со квалитативни согледувања добиени од теренските интервјуа. На

тој начин беше обезбеден балансиран пристап кој ги комбинира бројките со личните искуства на учесниците.

Тоа се одвиваше во следниве фази:

- Прибирање и групирање на податоците;
- Логичка проверка на податоците;
- Проверка и обработка на внесените податоци;
- Табелирање; и
- Графичко обликување и презентирање.

Финално, од целокупно собраните податоци се изготви завршен извештај со анализа на влијанието и можностите за зелени практики во ромските заедници.

Анализа на правната рамка за воведување зелени практики во Северна Македонија

1. Преглед — клучни законски рамки и стратешки документи

Правниот и стратешкиот пејзаж за зелени практики во Северна Македонија се формира од неколку основни закони и национални документи. Главни меѓу нив се Законот за животна средина (кој ја поставува генералната регулатива за управување со животната средина и обврските на државата и општините), Законот за управување со отпад (регулира собирање, третман, рециклирање и финансирање), Законот за енергетска ефикасност (кој поставува мерки за енергетска заштеда и стимули за реконструкција/изолација), како и Националните планови и стратегии (на пример, Националниот енергетски и климатски план — НЕСР — и Долгорочната стратегија за климатски акции) што го дефинираат правецот кон целите за обновливи извори и намалување на емисиите.⁹

2. Институции и надлежности

Министерството за животна средина и просторно планирање е централната надлежна институција за политиките поврзани со животна средина, квалитет на воздухот и управување со отпад, додека општините имаат специфични обврски за локално управување со отпад, изградба на јавна инфраструктура и спроведување локални мерки за подобрување на животната средина. Законот јасно ги делегира некои задачи на општините (организација на собирање отпад, мали локални системи), но имплементацијата често зависи од ресурсите и капацитетот на локалната власт.

3. Конкретни правни мерки и програми релевантни за зелени практики

- **Управување со отпад:** Законот за управување со отпад и придружната регулатива ги дефинираат обврските за селекција, третман и финансирање на циркуларни

⁹ [The Ministry of Environment and Physical Planning](#)

практики; земјата има и планови за регионални центри за третман (МВТ, санитарни депонии) и за постепено затворање на безусловните депонии. Сепак, моменталната реалност е дека системот е силно фокусиран на депонирање, а рециклирањето е сè уште ниско.¹⁰

- **Енергетска ефикасност и обновливи извори:** Законот за енергетска ефикасност и НЕСР поставуваат рамка за мерки на енергетска заштеда, програми за термореновација, поддршка за малите обновливи инсталации и цели за намалување на потрошувачката и раст на обновливи извори. Има и меѓународни/донаторски финансиски механизми (зелен финансиски пакет, Just Transition/фондови) кои ги поддржуваат транзицијата од јаглен и подобрување на енергетските технологии.¹¹
- **Квалитет на воздухот и јавноздравни регулативи:** Законот за амбиентален квалитет и подзаконските акти воспоставуваат прагови за загаденост, систем за мониторинг и мерки за намалување на емисиите. Ова е важно во контекст на ромските заедници, поради широко распространетите практики на греење со биомаса и отворено горење.¹²
- **Финансиски и стимулативни механизми:** Постојат национални/донаторски програми (на пр. зелен финансијски механизми) кои нудат кредити или грантови за домаќинства и претпријатија за инсталација на енергетски ефикасни решенија и мали обновливи извори. Таквите механизми се важни за воведување зелени практики, особено кај ранливите групи кои не можат да инвестираат сопствени средства.

4. Практични резултати и статистички контекст

Иако постои правна рамка, практичноста покажува дека имплементацијата е нерамномерна. На пример, податоците за управување со отпад и рециклирање укажуваат на зависност од депонии и многу ниски стапки на рециклирање, што ја ограничува ефективноста на законските мерки за циркуларна економија. Истовремено, постојат позитивни примери (локални иницијативи и пилот програми) што покажуваат дека со таргетирана поддршка може да се постигне подобар исход.¹³

5. Главни празнини и предизвици во правната рамка (во однос на воведување зелени практики кај маргинализирани групи како Ромите)

¹⁰ [Previous projects and roles](#)

¹¹ economy.gov.mk

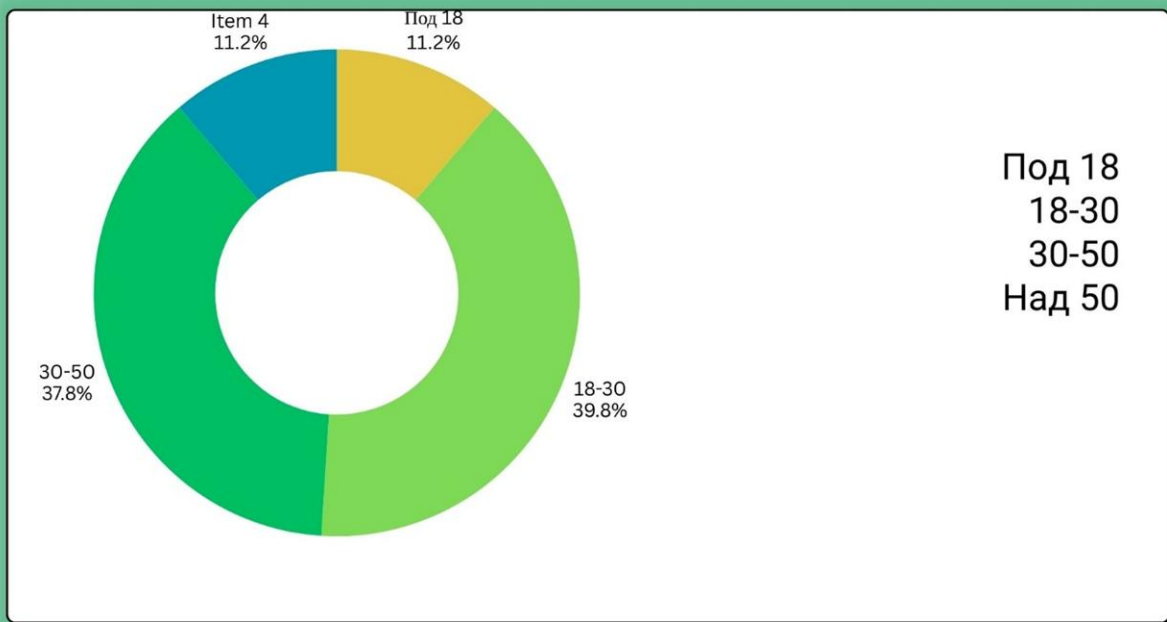
¹² air.moepp.gov.mk

¹³ [North Macedonia | Joint SDG Fund](#)

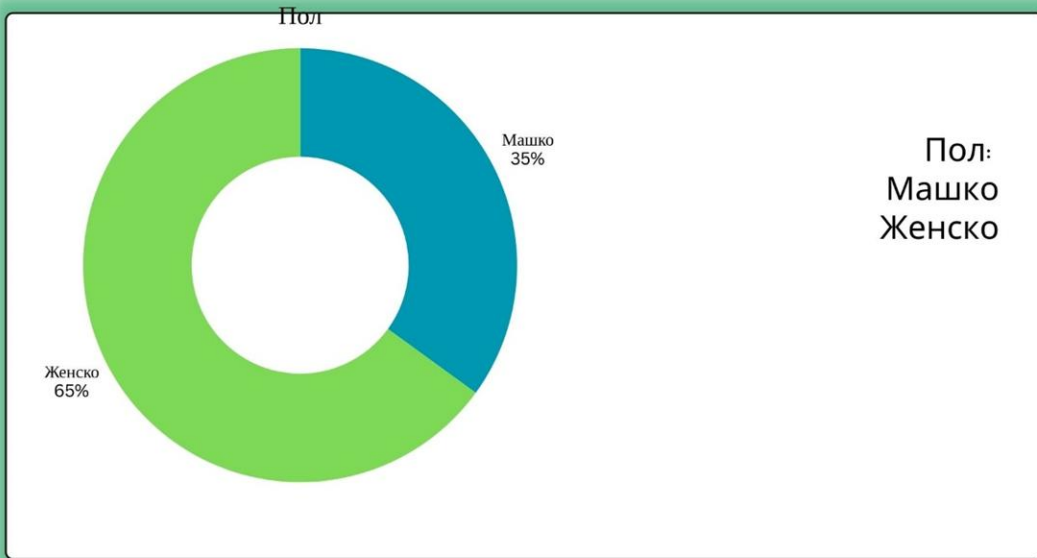
1. **Капацитет и ресурси на локалната власт:** Законот често ја префрла одговорноста на општините, но многу општини немаат соодветен буџет и човечки ресурси за да спроведат програми за селекција, термо-реновации или локални зелени проекти.
2. **Недоволна социјална димензија во законодавството:** Правните акти се фокусираат на техничките и регулативните аспекти (стандарди, дозволи, казни), но има помалку конкретни регулации или политики за таргетирана поддршка на ранливи и маргинализирани групи (финансиски субвенции, посебни програми за енергетска сиромаштија, интегрирани социјални-еколошки мерки). Ова ја намалува применливоста на зелените практики кај Ромите, кои често немаат средства или пристап до информации.
3. **Недоволна координација помеѓу политики:** Енергетските, социјалните и еколошките политики не се секогаш добро поврзани во оперативни мерки (на пример, програми за термо-реновација кои би биле комбинирани со социјална поддршка за ранливи домаќинства).
4. **Ограничен пристап до финансирање за дом. ниво:** Иако постојат национални и донаторски механизми, нивниот пристап за најранливите е комплексен (кредитни барања, гаранции). Потребни се гравитациони механизми — грантови/ваучери или специфични услови за ранливи семејства.
5. **Изостанувањето на инклузивен пристап во плановите за отпад и циркуларност:** Стратегиите за отпад често не предвидуваат формални патеки за интеграција на неформалните собирачи или специјални програми за ромските заедници, иако тие се често вклучени во неформалното собирање.

Анализа на податоците

Истражувањето опфати вкупно 43 испитаници од ромската заедница. Според распределбата по возраст, најголем дел од испитаниците се на возраст **над 50 години** (39.5%) и **меѓу 30 и 50 години** (37.2%). Ова укажува дека анализата има силна застапеност на повозрасната популација. Помали групи беа регистрирани кај младите: **18–30 години** (11.6%) и **под 18 години** (11.6%). Иако процентот на помладата категорија е помал, нивното учество е значајно затоа што ја рефлектира перспективата на генерација која е поотворена за промени и нови практики, особено во однос на зелените навики.

Дополнително, Податоците за пол овозможуваат да се согледа како зелените практики и ставовите кон нив се доживуваат од страна на мажи и жени. Вклучувањето на двата пола овозможува анализа на тоа дали постојат родови разлики во перцепцијата, навиките или пристапот кон одржливото живеење. Иако деталните бројки за распределбата по пол не се наведени, самото балансирано учество овозможува истражувањето да ги опфати различните родови перспективи, што е особено важно во заедници како ромските, каде што улогите во семејството и домаќинството често се различни помеѓу мажите и жените.

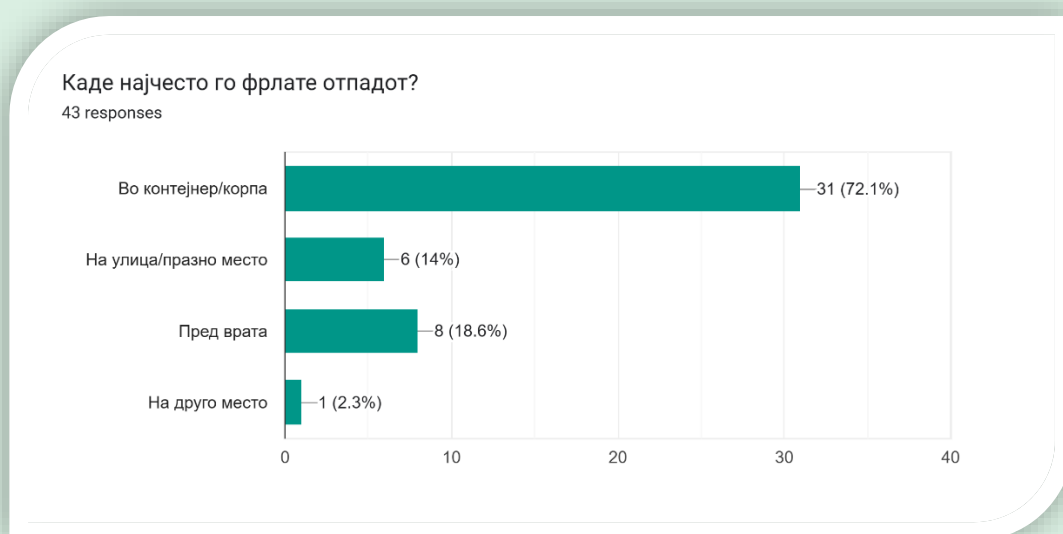

Пристап до контејнери и управување со отпад

Голем дел од испитаниците (69.8%) одговориле дека во нивното маало нема доволно контејнери или канти за отпад, додека само 14% сметаат дека има доволно, а 16.3% одговориле дека состојбата е делумно задоволителна. Ова укажува на значителен инфраструктурен проблем кој директно влијае врз навиките на заедницата за собирање и одлагање отпад. Недостатокот на соодветна инфраструктура може да создаде дополнителни предизвици во одржувањето на чистота и во развојот на навики за правилно управување со отпадот.

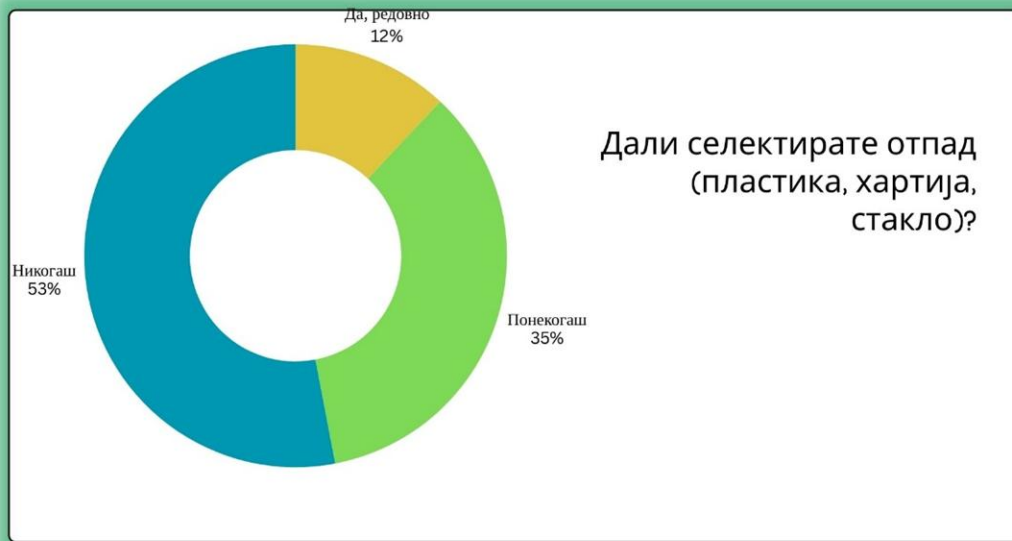

Кога е во прашање практиката на одлагање отпад, мнозинството од испитаниците (72.1%) изјавиле дека отпадот го фрлаат во **контејнер или корпа**, што укажува на свесност и подготвеност за користење на постојната инфраструктура. Сепак, 14% одговориле дека отпадот го оставаат на улица или празни места, а 18.6% го оставаат пред својата врата. Дополнително, мал процент (2.3%) го фрла отпадот на други, нерегулирани локации. Овие резултати укажуваат дека дури и кога постои свест, ограничената достапност на контејнери и слабата контрола доведуваат до непожелни практики кои го нарушуваат квалитетот на животната средина.

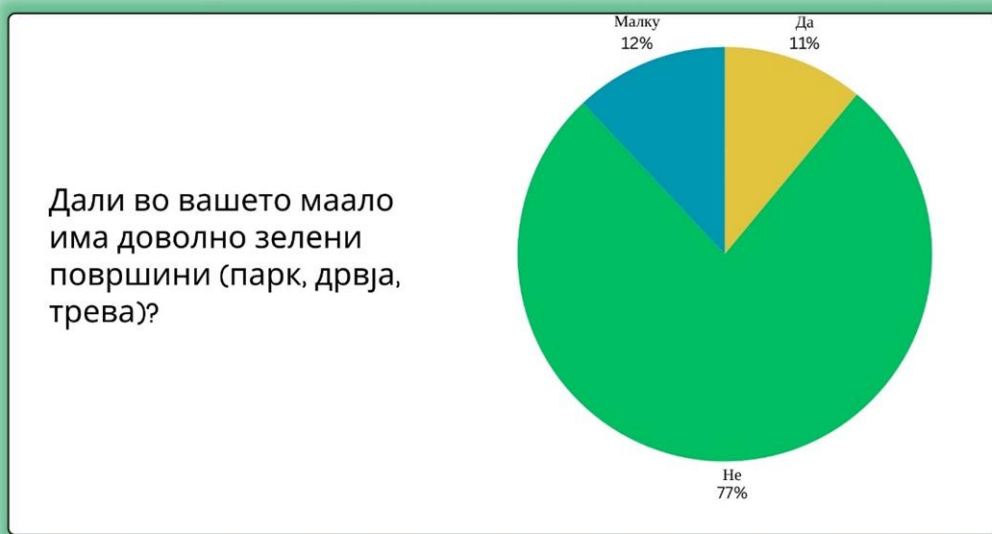
Практики за селекција на отпад

Кога станува збор за селектирање на отпадот (пластика, хартија, стакло), резултатите се загрижувачки. Само 11.6% од испитаниците одговориле дека редовно го селектираат отпадот, 53.5% тоа го прават повремено, а дури 34.9% никогаш не селектираат. Ова покажува дека навиката за селекција на отпад е сè уште слабо развиена и дека е потребно вложување во едукација, подигање на свеста и создавање инфраструктура која ќе го олесни овој процес.

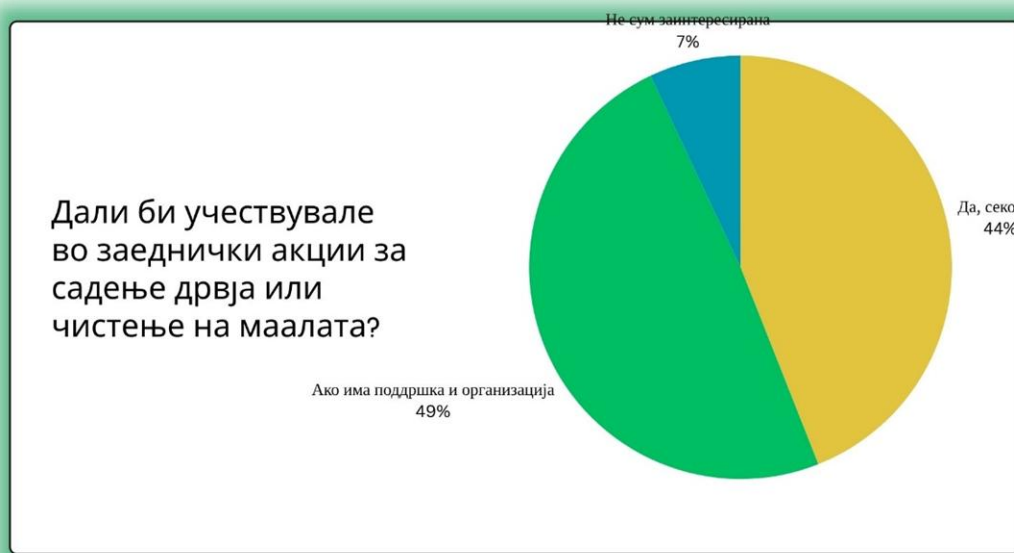
Пристап до зелени површини

Прашањето за постоење на доволно зелени површини (паркови, дрвја, тревници) доби поделени одговори. Само 11.6% одговориле дека во нивното маало има доволно зелени површини, додека најголем дел одговориле со „не“ или „малку“. Овој податок укажува на ограничен пристап до зелени простори, што директно влијае врз квалитетот на живот, особено кај децата и младите. Недостатокот на паркови и дрвореди не само што го намалува естетскиот квалитет на средината, туку влијае и врз здравјето на жителите – преку намалена можност за рекреација, лош квалитет на воздух и повисоки температури во летниот период.

Подготвеност за учество во заеднички акции

Резултатите покажуваат дека ромската заедница генерално е отворена за учество во акции за садење дрвја и чистење на маалата, но со одредени услови. Најголемиот дел од испитаниците (48.8%) изјавиле дека би учествувале **само ако има организирана поддршка**, што укажува на потреба од лидерство, координација и обезбедување ресурси за вакви активности. 44.2% изјавиле дека **секогаш би се приклучиле**, што е позитивен сигнал за постоење на јадро на активни граѓани кои се подготвени да вложат труд за подобрување на заедницата. Сепак, мал процент (7%) не се заинтересирани, што ја рефлектира реалноста дека секогаш постојат групи кои се поотпорни на промени. Овие резултати укажуваат дека доколку постои институционална и граѓанска поддршка, ваквите иницијативи имаат потенцијал да бидат успешни и добро прифатени.

Зелени практики во домот

Испитаниците покажале дека веќе применуваат одредени **зелени практики во секојдневието**. Најчесто присутни се штедењето на електрична енергија преку користење штедливи светилки или внимателно користење на струја (48.8%), како и штедењето вода при перење и миење (34.9%). Значителен дел од семејствата (37.2%) користат штедливи шпорети, дрва или пелети, што е индикатор за свесност во однос на енергетската ефикасност и трошоците. Помалку семејства практикуваат рециклирање или продажба на отпад (само 4.7%), што укажува дека оваа навика е сè уште слабо развиена, најверојатно поради достапност на систем за селекција и собирање. Дополнително, 30.2% од испитаниците навеле други практики, што

покажува дека постојат индивидуални решенија и креативни пристапи во рамки на домаќинствата.

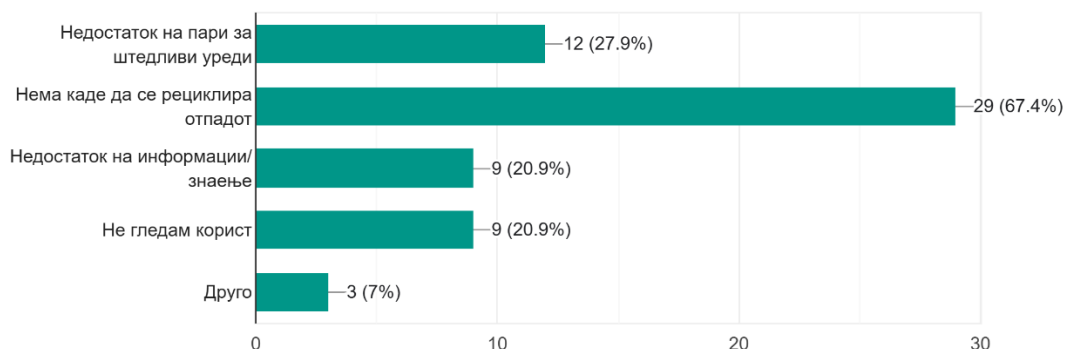

Предизвици при воведување зелени практики

Кога станува збор за пречките, најчесто споменуван проблем е недостатокот на инфраструктура за рециклирање отпад – ова го посочиле 67.4% од испитаниците. Тоа значи дека иако постои свесност и интерес, заедниците се соочуваат со системски ограничувања кои им го отежнуваат одговорното постапување. Втор најчест предизвик е недостатокот на финансии за набавка на штедливи уреди (27.9%), што го рефлектира нискиот економски стандард на семејствата. Околу една петтина од испитаниците посочиле дека имаат недостаток на информации или не гледаат директна корист од овие практики, што укажува на потребата од едукација и практични примери за тоа како зелените практики носат долгорочни придобивки. Мал дел (7%) навеле други предизвици, што најверојатно се однесува на специфични локални или семејни околности.

Со какви предизвици најмногу се соочувате дома кога сакате да применувате зелени практики?

43 responses

Проблеми поврзани со животната средина во маалата

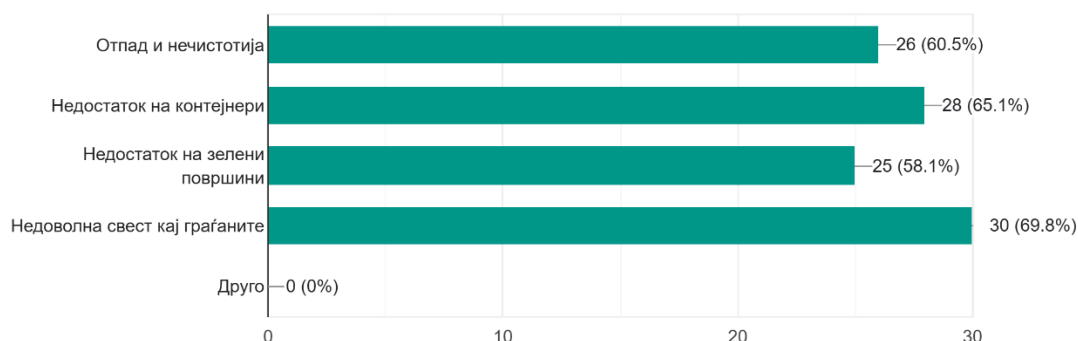
Резултатите јасно укажуваат дека ромските заедници се соочуваат со повеќеслојни проблеми во однос на животната средина. Најчесто споменуван предизвик е **недоволната свест кај граѓаните** – ова го истакнале 69.8% од испитаниците. Ова укажува дека иако инфраструктурата има свои слабости, однесувањето и навиките на луѓето играат клучна улога во одржувањето на чиста и здрава средина.

Недостатокот на контејнери е вториот најчест проблем (65.1%), што се надоврзува на претходно добиените податоци за достапноста на инфраструктура за отпад. Речиси идентичен процент одговори дека има и сериозен **проблем со отпад и нечистотија** (60.5%), што ја потврдува врската меѓу недоволната инфраструктура и ниската еколошка свест.

Дополнително, 58.1% од испитаниците го навеле и **недостатокот на зелени површини** како значаен проблем. Ова укажува дека, покрај прашањето за чистотата, граѓаните ја препознаваат и важноста на зелените простори за квалитетот на живот, здравјето и социјалната кохезија во заедницата.

Кои се најголемите проблеми поврзани со животната средина во вашето маало? (може да се обележат повеќе)

43 responses

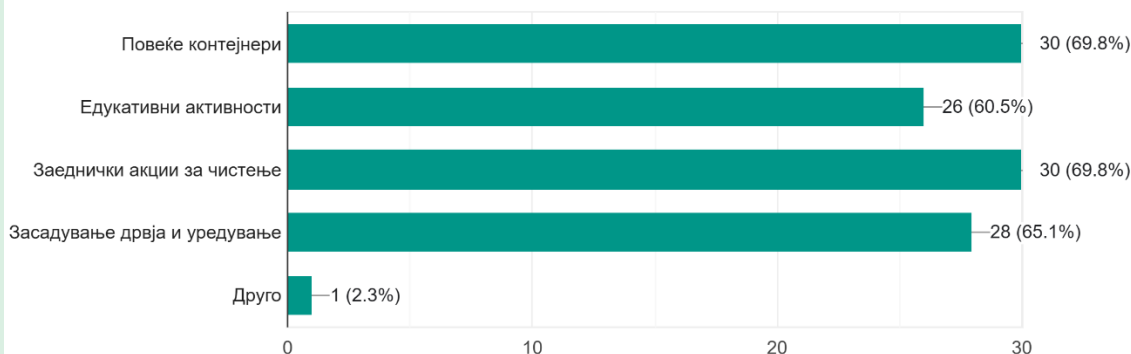
Решенија за почисти и поубави маала

Кога се разгледуваат можните решенија, граѓаните покажале висока мотивација за промени. Најголем дел одговориле дека за **почиста и поубава средина** е потребно да се обезбедат **повеќе контејнери** (69.8%) и да се организираат **заеднички акции за чистење** (69.8%). Ова ја нагласува спремноста на заедницата да биде дел од решението, доколку постои соодветна организација и инфраструктура.

Истовремено, голем дел одговориле дека сметаат дека е потребно и **засадување дрвја и уредување на јавни површини** (65.1%), што покажува свест за значењето на зелената инфраструктура. Околу 60.5% посочиле дека се неопходни **едукативни активности**, со што се потврдува дека заедницата препознава дека долгорочните промени зависат и од промена на свеста и навиките, а не само од физичката инфраструктура.

Што мислите дека може да помогне за поубави и почисти маала?

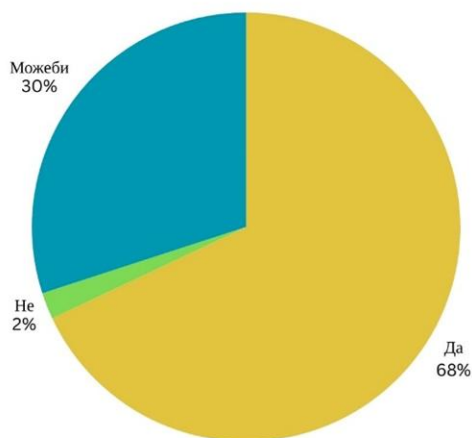
43 responses

Интерес за обука и поддршка за зелени практики

На прашањето дали семејствата би сакале да добијат **обука или поддршка за зелени практики** (рециклирање, компостирање, енергетска ефикасност), 30.2% одговориле позитивно, додека останатите се поделиле меѓу „не“ и „можеби“. Овој резултат укажува дека постои значителна група која е заинтересирана за практична поддршка и нови знаења, што може да биде добра основа за пилот-обуки и мали иницијативи. Сепак, потребно е дополнително охрабрување и градење доверба за да се вклучат и останатите семејства.

Дали би сакале вашата фамилија да добие обука или поддршка за зелени практики (рециклирање, компостирање, енергетска ефикасност)?

Резиме и заклучоци

Резиме

Истражувањето спроведено со 43 испитаници од ромската заедница покажа дека најголем дел од учесниците се од повозрасната популација (над 30 години), со застапеност и на младите групи кои носат потенцијал за нови зелени навики. Главните предизвици се врзани со инфраструктурата – недостиг на контејнери за отпад, недоволна можност за рециклирање и ограничен пристап до зелени површини. Иако мнозинството отпадот го одлагаат во контејнери, дел од семејствата и натаму го оставаат на нерегулирани места, што укажува на проблем со достапност и навики. Селекцијата на отпад е слабо развиена, а рециклирањето речиси и да не се практикува. На позитивната страна, значителен дел од семејствата применуваат практики како штедење на струја, вода и користење енергетски поефикасни шпорети. Заедницата покажува отвореност за учество во акции за чистење и садење дрвја, особено доколку постои организациска поддршка.

Заклучоци

1. Инфраструктурен јаз: Недостатокот на контејнери и систем за рециклирање претставува главна пречка за развој на одржливи навики во заедницата.
2. Ниска еколошка свест: Дел од испитаниците немаат доволно информации или не гледаат корист од зелените практики, што укажува на потреба од континуирана едукација и кампањи.
3. Постоене на позитивни навики: И покрај ограничувањата, дел од семејствата веќе практикуваат енергетска ефикасност и штедење на ресурси, што претставува добра основа за понатамошен развој.
4. Социјален потенцијал: Голем број испитаници изразија подготвеност да се вклучат во заеднички акции, што укажува дека со правилна организација и лидерство може да се поттикнат колективни промени.
5. Недостаток на зелени површини: Оваа состојба влијае врз квалитетот на живот и здравјето на жителите, што го прави приоритетна област за идни интервенции.
6. Потреба од институционална поддршка: Заедницата самата по себе е мотивирана, но без јасна поддршка од општините и релевантните институции, постојните иницијативи тешко можат да се одржат и прошируваат.

Препораки

Препораки до ромските семејства

1. Воведување на мали зелени навики во домаќинството:

- Селектирање на отпадот колку што е можно (пластика, хартија, стакло) и одвојување на органскиот отпад за компостирање.
- Намалување на потрошувачката на вода и струја преку практики како кратки тушеви, гасење на светлата и исклучување апарати кога не се користат.

2. Активно учество во заеднички акции:

- Вклучување во акции за чистење и садење дрвја организирани од општината или здруженијата.
- Поттикнување на соседите за заедничко одржување на маалото.

3. Едукација и информирање:

- Следење на достапни програми, обуки и работилници за зелени практики.
- Споделување на добри примери и искуства меѓу семејствата за да се создаде позитивна култура на одржливост.

4. Локални иницијативи:

- Организирање на мали групи во маалата за собирање отпад или одржување зелени површини, дури и без формална институционална поддршка.

Препораки до владините институции и релевантни чинители

1. Инфраструктура за отпад:

- Поставување дополнителни контејнери и канти во ромските населби.
- Развивање на систем за селектирање и собирање на рециклирачки отпад (пластика, хартија, метал, стакло).

2. Едукативни програми и кампањи:

- Организирање на обуки и информативни кампањи на локално ниво, со едноставни и визуелни материјали прилагодени за различни возрастни групи.
- Вклучување на училишта и локални организации во промоција на зелените практики.

3. Финансиска поддршка и стимули:

- Обезбедување субвенции или донации за набавка на енергетски ефикасни уреди (штедливи сијалици, шпорети, апарати).
- Поддршка за проекти кои ја промовираат енергетската ефикасност и обновливите извори на енергија во ромските заедници.

4. Зелена инфраструктура:

- Инвестирање во уредување и одржување на зелени површини, паркови и игралишта.
- Планирање урбан развој кој овозможува пристап до зелени простори.

5. Вклучување на заедницата во процесите:

- Воспоставување механизми каде ромските семејства и локалните граѓански организации ќе бидат вклучени во креирањето и следењето на мерките.
- Поттикнување на јавни–приватни партнерства за решавање на еколошките предизвици во ромските населби.

Предлог-политики за унапредување на зелени практики во Северна Македонија

Цел

Да се предложат конкретни законски и регулаторни подобрувања кои ќе ја зголемат примена на зелени практики, инфраструктура и инклузивност во ромските заедници, без дуплирање на постоечки закони.

Предлог 1: Засилување на обврската и практичноста на селектирање отпад во домаќинствата

Постоечка основа: Законот за управување со отпад веќе предвидува обврска за селекција и циркуларни практики¹⁴.

Предлог за подобрување:

- Воведување **финансиска поддршка (ваучери, бесплатни кеси или контејнери)** за семејствата со ниски приходи, особено во ромските населби.
- Регионалните и локални власти да обезбедат **прилагодена инфраструктура за селекција (вреќи, контејнери)** и поддршка во логистика.

Очекуван ефект: Повеќе домаќинства ќе почнат активно да селектираат, ќе се намали количината отпад на депонии и ќе се поттикне инклузивна циркуларна економија.

Предлог 2: Социјално-ориентирани мерки за енергетска ефикасност

Постоечка основа: Закон за енергетска ефикасност, и програмата за заштита на ранливи енергетски потрошувачи (финансиска поддршка за електрика)¹⁵.

Предлог за подобрување:

- Преку измена на истиот закон, да се воведат **социјален додаток** за набавка на LED сијалици, парлаќни печки или мали соларни системи за енергетска ефикасност, наменет за маргинализираните групи (ромските домаќинства).

¹⁴ <https://leap.unep.org/en/countries/mk/national-legislation/law-waste-management>

¹⁵ [Public announcement for financial support for consumed electricity for vulnerable consumers in 2025 - Statements - Public relations - Ministry of Energy, Mining and Mineral Resources - Republic of North Macedonia](#)

- Споредба и интеграција со постојната програма за електро-стимулации.

Очекуван ефект: Намалување на енергетскиот терет за ранливите, стимулирање на енергетска трансформација и подобрување на здравствените и економските услови.

Предлог 3: Јакнење и интеграција на зелени површини во урбаното планирање

Постоечка основа: Законот за урбано зеленило (2018) обврзува 20–25 % зелени површини и воведува зелен катастар¹⁶.

Предлог за подобрување:

- Наведување **конкретни стандарди и мониторинг** во сите градови—најмалку 20 % зелени површини и минимум 25 м² зелен простор по жител, со обврска за зелени катастри во секоја општина.
- Зајакнување на инспекциската контрола: санкции за инвеститори или општини кои не се придржуваат, како што се предвидени, но сè уште ретко применети¹⁷.

Очекуван ефект: Подобрување на квалитетот на воздух, рекреативни простори и животна средина, особено во густо населените ромски маала.

Предлог 4: Инклузивни зелени мерки за ранливи заедници

Постоечка основа: Законот за животна средина, и стратегиите за управување со отпад, но без специфична инклузија на маргинализирани групи¹⁸.

Предлог за подобрување:

- Додавање на член кој обврзува министерствата и општините да воспостават** програми за вклучување на ромските и други маргинализирани групи во екологија**, преку обуки, ангажман во опрема, пошумување или чистење.
- Можност за **финансирање или ангажман преку зрели партнерства** (NGO + локална власт + семејства).

¹⁶ <https://koha.mk/en/komunat-me-kadastra-te-gjelberta/>

¹⁷ [Draft amendments to the Law on Urban Greenery presented a front to the members of the Parliament of the Republic of North Macedonia](#)

¹⁸ <https://www.moep.gov.mk/en/services/>

Очекуван ефект: Социјализација, развој на компетенции и долгорочно одржливи зелени активности во заедниците.

Табела на препораки

Предизвик	Состоечка регулатива	Предлог-промена	Очекуван ефект
Недостаток на селекција на отпад	Закон за управување со отпад	Ваучери/контејнери за селекција во ромските домаќинства	Повисока селекција, редуциран отпад, инклузивност
Енергија и сиромаштија	Закон за енергетска ефикасност	Субвенции за енергија/уреди за ранливи семејства	Намалени трошоци, зголемена енергетска ефикасност
Недостаток на зелени површини	Закон за урбано зеленило (2018)	Стапка $\geq 20\%$ и зелени катастри + посилна контрола	Подобрен квалитет на живот, клима и рекреација
Слаба инклузија на маргинализирани заедници	Закон за животна средина	Програми за вклучување + финансирање на зелени активности	Социјална кохезија и трајни локални зелени акции

Референци

- Euractiv. (2023, July 5). *North Macedonia citizens recycle 10 million bottles, tin cans in 3 years*. Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/sustainability/news/north-macedonia-citizens-recycle-10-million-bottles-tin-cans-in-3-years/>
- EnergyMeasures. (2022). *Country update: North Macedonia*. Retrieved from <https://energymeasures.eu/country-update-north-macedonia>
- European Training Foundation (ETF). (2021). *Skills for green jobs in North Macedonia*. Turin: ETF. Retrieved from <https://www.etf.europa.eu/en/publications-and-resources>
- Mihajlovska, I. (2020). *The Mirage of Waste Recycling in North Macedonia*. Skopje: Institute for Sociological, Political and Juridical Research.
- European Union. (2009–2010). *Ecodesign Directive, Energy Labelling Directive, Ecolabel Regulation and Green Public Procurement Communication*. Official Journal of the European Union.
- Koha.mk. (2023, February 15). *Komunat me kadastra të gjelbërta* [Municipality with green cadastre]. Retrieved from <https://koha.mk/en/komunat-me-kadastra-te-gjelberta/>
- Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia. (2023). *Official website*. Retrieved from <https://economy.gov.mk>
- Ministry of Environment and Physical Planning (MOEPP). (2023). *Air quality portal*. Retrieved from <https://air.moepp.gov.mk>
- Ministry of Environment and Physical Planning (MOEPP). (2023). *Services*. Retrieved from <https://www.moepp.gov.mk/en/services/>
- Parliament of the Republic of North Macedonia. (2021). *Draft amendments to the Law on Urban Greenery presented to the members of Parliament*. Skopje.
- Joint SDG Fund. (2022). *North Macedonia*. United Nations. Retrieved from <https://www.jointsdgfund.org/north-macedonia>

Прилог 1 - Прашалник: Анализа на состојбата и можностите за зелени практики во ромските населби

1. Општи информации

- Име и презиме (незадолжително): _____
 - Возраст: Под 18 18–30 31–50 Над 50
 - Пол: Машки Женски
-

2. Чистота и отпад

1. Дали во вашето маало има доволно контејнери/канти за отпад?
 Да Не Делумно
 2. Како најчесто го фрлате отпадот?
 Во контејнер/корпа
 На улица/празно место
 Пред врата
 На друго (наведете): _____
 3. Дали селектирате отпад (пластика, хартија, стакло)?
 Да, редовно
 Понекогаш
 Никогаш
-

3. Зеленило и средина

4. Дали во вашето маало има доволно зелени површини (парк, дрвја, трева)?
 Да Не Малку
 5. Дали би учествувале во заеднички акции за садење дрвја или чистење на маалата?
 Да, секогаш
 Само ако има организација и поддршка
 Не сум заинтересиран/а
-

4. Зелени практики во домот

6. Дали вашето семејство применува некоја зелена пракса во домот?
 Користиме штедливи светилки или штедиме струја
 Штедиме вода (на пр. при перење или миење)

- Рециклираме/продаваме отпад (пластика, железо, хартија)
- Готвиме на штедливи шпорети/дрва/пелети
- Друго: _____

7. Со какви предизвици најмногу се соочувате дома кога сакате да применувате зелени практики?

- Недостаток на пари за штедливи уреди
 - Нема каде да се рециклира отпадот
 - Недостаток на информации/знаење
 - Не гледам корист
 - Друго: _____
-

5. Навики и можности

8. Кои се најголемите проблеми поврзани со животната средина во вашето маало?

- Отпад и нечистотија
- Недостаток на контејнери
- Недостаток на зелени површини
- Недоволна свест кај граѓаните
- Друго: _____

9. Што мислите дека може да помогне за поубави и почисти маала?

- Повеќе контејнери
 - Едукативни активности
 - Заеднички акции за чистење
 - Засадување дрвја и уредување
 - Друго: _____
-

6. Идни практики

10. Дали би сакале вашата фамилија да добие обука или поддршка за зелени практики (рециклирање, компостирање, енергетска ефикасност)?

- Да
- Не
- Можеби